

В. С. Сивицький

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного
господарства та природокористування

ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДО ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ОБГРУНТУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню нормативного та наукових підходів до теоретичного обґрунтування поняття «екологічна безпека» та їх узагальнення, а також визначення його юридичного значення. Аналіз наукових праць засвідчив, що поняття «екологічна безпека» досліджується науковцями з різних точок зору, оскільки екологічна безпека має тісний взаємозв'язок з різними сферами суспільного життя.

Визначено етимологію поняття «екологічна безпека» за допомогою тлумачення слів безпека та екологія, в результаті якого екологічну безпеку можна детермінувати як «сукупність умов оточуючого середовища, які є безпечними для життя та здоров'я людини». Встановлено, що нормативне визначення поняття «екологічна безпека» є нераціональним і не визначає важливих ознак екологічної безпеки.

В результаті аналізу наукових досліджень виділено основні ознаки екологічної безпеки: захищеність життя та здоров'я людини, раціональне природокористування, стан навколишнього природного середовища. Визначено, що поняттю «екологічна безпека» властиві такі характеристики як динамічність та локальність.

Запропоновано нормативне визначення поняття «екологічна безпека», яке, на думку автора, відповідає конституційному положенню щодо забезпечення основного екологічного права громадян: «екологічна безпека – це стан захищеності життя та здоров'я людини і навколишнього природного середовища від небезпек природного, техногенного та соціального походження». Пропонується у нормативну термінологію запровадити термін «рівень екологічної безпеки - багатofакторна динамічна характеристика стану навколишнього природного середовища, яка характерна для певної території в конкретний момент часу», який буде визначатися як інтегральний показник стану навколишнього середовища.

Зроблено висновок, про те, що поняття «екологічна безпека» має двоякий зміст: з технічної точки зору вона виступає як система «природне середовище-людина-виробництво», а з юридичної сторони – визначається як інструмент захисту прав та свобод громадянина на безпечне для життя та здоров'я середовище.

Ключові слова: екологічна безпека, навколишнє природне середовище, життя та здоров'я людини, захист, антропогенний вплив.

Постановка проблеми. Основою життя людини зокрема, та суспільства загалом, є природокористування. Людина є одним з елементів природи, і, разом з тим, вона не може існувати без інших компонентів природи. Тобто, природне середовище слугує людині базисом існування. При цьому логічно допустити, що життя людини є якісним та безпечним лише за умови якості та безпечності середовища її проживання. Безпека ж середовища, в свою чергу, визначається не лише, та навіть не настільки природними процесами, як саме антропогенною діяльністю. В сучасних умовах екологічна ситуація в світі стає все більш небезпечною.

Майбутні покоління можуть втратити перспективу безпечного життя в природному середовищі. Тому зрозуміло, що діяльність людства в процесі природокористування має бути регульованою та контрольованою.

Відтак, показник екологічної безпеки є інтегральним показником безпечності оточуючого людину середовища, а визначення сутності безпеки навколишнього середовища та шляхів її забезпечення є важливим завданням сьогодення, яке ніколи не втрачало, та й не втратить актуальності, оскільки не лише природний кругообіг є динамічним, але і виробнича діяльність людства розвивається швидкими тем-

пами, внаслідок чого вплив на природне середовище змінюється і, своєю чергою, змінює зміст екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням змісту екологічної безпеки та механізму її забезпечення займалася достатньо значна кількість науковців. До них, зокрема, відносяться: В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, В. Л. Бредіхіна, З. В. Герасимчук, А. П. Гетьман, О. С. Заржицький, С. П. Іванюта, А. Б. Качинський, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, В. Ю. Некос, П. М. Скрипчук, О. В. Харламова, Г. Хміль, В. М. Шмандій, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші.

Поняття екологічної безпеки досліджується науковцями з різних точок зору, оскільки екологічна безпека має тісний взаємозв'язок з різними сферами суспільного життя (екологічна, економічна, технологічна, юридична). Зокрема ряд науковців поєднує поняття «екологічна безпека» та «економічна безпека», спираючись на його соціально-економічну суть [1]. Зокрема В. С. Дудюк та В. В. Гобела вважають, що «під час визначення поняття «екологічна безпека», варто абстрагуватись від ототожнення цього поняття як охорони навколишнього природного середовища, а врахувати його соціально-економічну суть, оскільки тільки такий підхід дасть змогу оптимально розкрити суть цього поняття» [2]. Натомість Є. В. Хлобистов, та інші досліджують поняття «екологічна безпека» через поняття «навколишнє природне середовище» ототожнюючи їх [3]. Л. В. Левандовський із співавторами в Тлумачному словнику екологічних термінів та понять, пов'язаних з охороною навколишнього середовища визначили екологічну безпеку як: «такий стан навколишнього природного середовища, що забезпечує збалансований вплив різних факторів і при цьому не погіршуються функціонування екосистем, здатність біосфери до саморегулювання та не виникає небезпека для здоров'я людей» [4].

Значна кількість науковців досліджують поняття «екологічна безпека з точки зору антропоцентричного підходу, де в центрі всіх процесів, що визначають екологічну безпеку стоїть людина (наприклад [5]).

Таким чином різноманітність наукових досліджень та розбіжність наукових точок зору обумовлюють подальші наукові пошуки сутності поняття «екологічна безпека», його уточнення та удосконалення.

Мета статті – є дослідження законодавчих і наукових підходів до теоретичного обґрунту-

вання поняття «екологічна безпека» та їх узагальнення, а також визначення його юридичного значення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «екологічна безпека» є поєднанням двох термінів: «безпека» та «екологія». Першочергово звернемося до пояснення цих термінів тлумачним словником: безпека – це: «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує». Екологія – взаємовідношення між організмом і оточуючим середовищем» [6]. Виходячи із словникового тлумачення слів розглянутого нами словосполучення, можна сказати, що екологічна безпека – це стан, коли відсутні загрози людині та оточуючому середовищу, точніше, під поняттям «екологічна безпека», на нашу думку, слід розуміти сукупність умов оточуючого середовища, які є безпечними для життя та здоров'я людини. Проте, цілком зрозуміло, що поняття «екологічна безпека» в умовах суспільних правовідносин виходить далеко за межі його орфографічного тлумачення.

У нормативно-правовій базі України термін «екологічна безпека» визначається Законом України № 1264-XII від 25.06.1991 «Про охорону навколишнього природного середовища» як: «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [7], що, на нашу думку є недостатньо раціональним. Із законодавчого визначення, можна припустити, що закон передбачає існування певного стану оточуючої людини середовища (обстановку), яке умовно є безпечним, а процес забезпечення недопущення погіршення цієї обстановки виглядає як державна гарантія, яка може попередити загрозу. При цьому обстановкою, відповідно до тлумачного словника, прийнято вважати: «сукупність умов, у яких що-небудь відбувається» [4]. Крім того, закон, окрім здоров'я людини, не визначає інших важливих ознак екологічної безпеки.

Також на державному рівні можна зустріти визначення, що: «екологічна безпека – це відсутність небезпечних загроз для людини і довкілля» [8].

Проведемо аналіз наукових напрацювань вітчизняних дослідників поняття екологічної безпеки. Фундаторами поняття «екологічна безпека» у вітчизняному науковому просторі по праву вважаються проф. Некос В. Ю. та проф. Шмандій В. М.

Зокрема, Шмандій, розглядає екологічну безпеку «як динамічну складову регіональної сис-

теми, що забезпечує її гармонійний розвиток в умовах захищеності від реальних та потенційних антропогенних та природних впливів» [9]. При цьому він зазначає, що «рівень безпеки, в основному, визначається ймовірністю проявів небезпеки» [9], яка може мати природне походження, антропогенний або природно-антропогенний характер. В такому контексті нам найбільше імпонує привернення уваги автором до регіонального статусу екологічної безпеки, тобто прив'язки її до умов конкретної території, а також визначення її статусу як динамічної складової.

Значна кількість науковців пов'язують поняття «екологічна безпека» та «екологічна небезпека», і навіть пропонують замінити перше останнім, оскільки поняття «екологічна небезпека» легше класифікувати і ув'язати з реальними загрозами та станом навколишнього середовища. Тобто, між небезпекою (точніше станом її реалізації) і станом середовища наявний прямий зв'язок, а екологічна безпека виступає результатом показником наявного стану середовища. Схематично це можна відобразити як процес (рисунок 1):

Є й такі науковці, які не поділяють думки про визначення поняття «екологічна безпека» суто шляхом врахування «екологічної небезпеки». Наприклад, О. І. Шкуратов вважає, що: «трактування поняття «екологічна безпека» через його протилежність «екологічній небезпеці» не дає змогу відобразити у визначенні ті важливі ознаки, які неодмінно повинні бути названі для повного розуміння цього явища» [10].

Ряд науковців розглядають екологічну безпеку через стан захищеності та відсутності загроз. Зокрема В. С. Кравців поняття «екологічна безпека» визначає як: «соціально необхідний рівень якості навколишнього середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей та життєдіяльності суспільства, виникненню негативних змін у функціонуванні природних екосистем» [11]. З чим не можна не погодитися, адже в основу свого визначення екологічної безпеки автор ставить здоров'я людей, не відкидаючи при цьому важливість забезпечення

соціальних потреб та необхідність збереження природних екосистем.

Аналітик А. Б. Качинський визначає екологічну безпеку як: «стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів екологічної безпеки (особистості, суспільства та держави) від загроз природного, техногенного та соціального характеру, а також забруднень внаслідок антропогенної діяльності (аварій, катастроф, тривалої господарської та воєнно-оборонної й іншої діяльності), від природних явищ і стихійних лих» [12], що, на нашу думку, цілком відповідає орфографічному змісту поняття. Позитивним при цьому є також і те, що у формулюванні поняття екологічної безпеки автор визначив її об'єкти та типи загроз. Проте, своїм визначенням автор не враховує необхідність захисту природного середовища.

О. Хуршудов вважаючи, що екологічна безпека є «сукупністю природних, соціальних та інших умов, що забезпечують безпечне життя і діяльність населення, що проживає на цій території» підкреслює її локальність.

І. О. Александров із співавторами визначає «екологічну безпеку» як: «стан захищеності реципієнтів і навколишнього природного середовища від негативних впливів, загроз і наслідків антропогенної діяльності» [1].

В. С. Дудюк та В. В. Гобела пропонують: «вважати, що екологічна безпека – це стан, що характеризується забезпеченням всіх життєво необхідних потреб людини з дотриманням негативного впливу на навколишнє природне середовище на рівні, що гарантує безпечні умови життєдіяльності та здоров'я людей, не передбачає погіршення умов життя в майбутньому та створює систему заходів для запобігання та усунення наслідків природних явищ і стихійних лих» [2]. При цьому, за припущенням зазначених авторів, екологічна безпека – це: «стан за якого відсутні прояви екологічної небезпеки або їх рівень перебуває в межах допустимої норми» [2]. На нашу думку тут не зовсім зрозумілим є стан чого автори вважають показником екологічної безпеки.

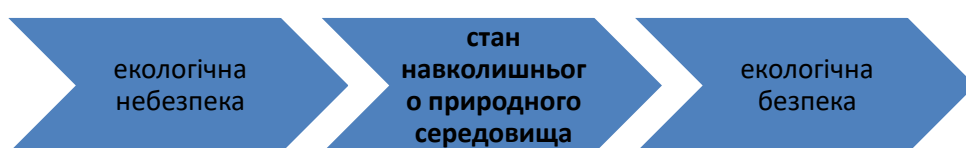


Рис. 1. Взаємозв'язок стану навколишнього природного середовища із зовнішніми загрозами та станом екологічної безпеки

М. І. Хилько визначив екологічну безпеку як сукупність певних властивостей навколишнього середовища, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери, утримуються на мінімально можливому рівні ризику, антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечуються здоров'я та життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього та наступних поколінь [13].

Багатофункціональність, різноплановість та інтегрованість категорії «екологічна безпека» підкреслює у своїх працях В. І. Андрейцев [14].

Достатньо вдало, на нашу думку, наукові підходи до вивчення поняття «екологічна безпека» систематизував О. І. Шкуратов. Він згрупував наукові дослідження в три підходи: 1) антропоцентричний, при якому акцент робиться на захист людини з урахуванням антропогенної діяльності; 2) антропоцентричний з урахуванням природно-ресурсної складової, при якому за основу приймається взаємодія людини і природи; 3) біоцентричний – де центром є навколишнє середовище. [10].

Отже, як бачимо з наведених трактувань, поняття «екологічна безпека» різними дослідниками визначається як «стан системи», «складова системи захищеності», «властивість навколишнього середовища», «сукупність певних властивостей навколишнього середовища», «рівень якості навколишнього середовища», «стан захищеності інтересів об'єктів екологічної безпеки», «сукупність природних, соціальних та інших умов»...

Виходячи з розглянутих означень, можна виділити такі основні ознаки екологічної безпеки:

- 1) захищеність життя та здоров'я людини,
- 2) раціональне природокористування,
- 3) стан навколишнього природного середовища.

Також, на нашу думку, важливо врахувати, що для поняття «екологічна безпека» характерна динамічність та локальність.

Отже, узагальнюючи різносторонні думки науковців, та враховуючи визначені ознаки об'єкта наших досліджень, можна припустити, що нормативне визначення поняття «екологічна безпека» повинне мати вигляд: «екологічна безпека – це стан захищеності життя та здоров'я людини і навколишнього природного середовища від небезпек природного, техногенного та соціального походження», що

цілком відповідає конституційній гарантії права кожного громадянина на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

Крім того, в нормативну термінологію категорії «екологічна безпека», на нашу думку, варто ввести показник, який буде її характеризувати – рівень екологічної безпеки, який визначимо як «багатофакторна динамічна характеристика стану навколишнього природного середовища, яка характерна для певної території в конкретний момент часу». Фізично рівень екологічної безпеки має визначатися через показники безпечності компонентів навколишнього природного середовища (стан повітря, рівень радіації, стан водних ресурсів тощо).

Висновки і пропозиції. Таким чином, з проведеного аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що дослідженню сутності поняття «екологічна безпека» в науковому світі приділяється значна увага. Проте, очевидно, зважаючи на недостатній рівень нормативного визначення, наразі так і не вироблено єдиного підходу до його розуміння.

Визначення поняття «екологічна безпека» в розрізі наукових досліджень залежить від підходу дослідника. Загалом поняття «екологічна безпека» має двоякий зміст: з технічної точки зору вона виступає як система «природне середовище-людина-виробництво», а з юридичної сторони - визначається як інструмент захисту прав та свобод громадянина на безпечне для життя та здоров'я середовище.

Список використаної літератури:

1. Стратегія сталого розвитку регіону / І. О. Александров та ін. ; за заг. ред. І. О. Александрова / НАН України. Донецьк : Вид-во Ін-та економ. пром-сті, 2010. 204 с.
2. Дудюк В. С., Гобела В. В. Теоретичні підходи до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.5 С. 130–135.
3. Варламова І. С. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна безпека». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 23. Частина 2. С. 161–164.
4. Тлумачний словник екологічних термінів та понять, пов'язаних з охороною навколишнього середовища для студ. спец. 7.070801 «Екологія та охорона навколишнього середовища» / Уклад.: Л. В. Левандовський, Л. І. Танащук, Л. Ф. Степанець, В. Х. Суходол. Київ : НУХТ, 2006. 61 с. URL : <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2415/1/Slovnik.pdf> (дата звернення 19.06.2022).

5. Шмандій В. М., Харламова Е. В. Теоретичні та практичні аспекти управління екологічною безпекою на основі антропоцентричного підходу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*, № 1070. Серія «Екологія», вип. 9. 2013. С. 24–30.
6. Портал української мови та культури Словник. UA. URL: <https://slovnyk.ua/>.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII (зі змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> (дата звернення 5.04.2022).
8. Екологічна безпека – це відсутність небезпечних загроз для людини і довкілля. *Урядовий контактний центр*. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekologichna-bezpeka-sevidsutnist-nebezpechnih-zag/> (дата звернення 17.06.2022).
9. Шмандій В. М., Шмандій О. В. Екологічна безпека – одна з основних складових національної безпеки держави. *Екологічна безпека*. 2008. № 1. С. 9-15.
10. Шкуратов О. І. Сутність екологічної безпеки в аграрному секторі економіки: теоретичні підходи. *Агросвіт*. 2017. № 15-16. С. 3–10.
11. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Львів, 2013. Том 1 Екологічна безпека та природно-ресурсний потенціал / відп. ред. В. С. Кравців. 2013. 336 с. URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/print/73636.html> (дата звернення 17.06.2022).
12. Качинський А. Б., Єгоров Ю. В. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації. *Національна безпека: український вимір : щоквартальний наук. збірник*. 2009. № 4. С. 71–79.
13. Хилько М. І. Екологічна політика. Київ : «Абрис», 1999. 364 с.
14. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник. Київ : Знання-Прес, 2002. 332 с.

Syvytskyi V. S. The concept of environmental safety: to the question of theoretical substantiation

The article is devoted to the study of regulatory and scientific approaches to the theoretical substantiation of the concept of “environmental safety”, their generalization, and determination of its legal meaning. The analysis of scientific works has shown that the concept of “environmental safety” is studied by scholars from different perspectives, since environmental safety is closely related to various spheres of public life.

The author defines the meaning of the concept of “environmental safety” by means of the interpretation of the words “safety” and “ecology”, as a result of which environmental safety can be defined as “a set of environmental conditions which are safe for human life and health”. It is noted that the concept of “environmental safety” in the context of public legal relations goes far beyond its interpretation. It is established that the normative definition of the concept of “environmental safety” is irrational and does not define important features of environmental safety.

As a result of the analysis of scientific research, the main features of environmental safety are identified: protection of human life and health, rational use of natural resources, and the condition of the environment. It is determined that the concept of “environmental safety” has such characteristics as dynamism and localization.

The author proposes a statutory definition of the concept of “environmental safety” which, in the author’s opinion, is consistent with the provision of the Constitution on ensuring the basic environmental right of citizens: “environmental safety is a state of protection of human life and health and the environment from hazards of natural, man-made and social origin”. In addition, the author proposes to use the term “level of environmental safety – a multifactorial dynamic characteristic of the state of the environment which is characteristic of a particular territory at a particular time” in the regulatory terminology, which will be defined as an integral indicator of the state of the environment.

It is concluded that the concept of “environmental safety” has a dual meaning: from a technical point of view, it is a system “natural environment-man-production”, and from the legal point of view, it is defined as an instrument for protecting the rights and freedoms of a citizen to a safe environment for life and health.

Key words: *environmental safety, environment, human life and health, protection, anthropogenic impact.*